

Τὸ ἐρώτημα ποῦ ἀνοίγει σήμερον ἡ ἴδια ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὄχι μόνον ἡ φιλοσοφία, εἶναι τοῦτο: Κατὰ τί δύναται νὰ συμβάλῃ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν δημιουργίαν κοσμοθεωρίας. Ὅμως, ἔπειτα ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν σπεύδει νὰ δημιουργήσῃ ἡ ἴδια καθολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, διότι γνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα καὶ μάλιστα μεγάλα, τὰ ὁποῖα μένουν ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν της. Ἡ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀφίνει ἀνοιχτὰ ὅλα τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἀποτελεῖ πλέον συνείδησιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἴδια ἔχει συνείδησιν τῶν ὁρίων της. Ἡ συνείδησις αὕτη κοσμοθεωρητικῶς σημαίνει ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἄλλοτε τὴν βάση τοῦ ὕλισμοῦ, συντελεῖ τώρα τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ ὕλισμοῦ ὡς κοσμοθεωρίας. Καὶ συντελεῖ εἰς τοῦτο, διότι ἀναγνωρίζει ὅτι περὶ τῆς οὐσίας ἐκείνου, ποῦ ἐμφανίζεται εἰς αὐτὴν ὕλικῶς, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τίποτε, ὅτι τὴν οὐσίαν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ τὴν ταυτίσῃ οὔτε μὲ τὰς αἰσθητὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων οὔτε μὲ τὰς λογικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἴδια ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῆς τῆς βαθμίδος τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν ὕλην, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ὀργανικὴν, τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ὡς παράγωγα αὐτῆς τῆς ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς οὐσίας; Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ ὕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὕλην καὶ τοὺς νόμους της ὡς πραγματικότητα καὶ ἐξαρτᾶ ἀπ' αὐτὰ τόσον τὴν ὀργανικὴν ὅσον καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Πέραν ὅμως τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δὲν ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ὕλης, ὑπάρχει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τὸ πρόβλημα τῆς τελεολογικῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα ἡ φυσικὴ

κή ἐπιστήμη ἀφίνει κατ' ἀνάγκην ἀνοικτά, δηλαδή ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι προβλήματα κείμενα ἔξω τῶν μεθόδων τῆς. Νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τὰ προβλήματα αὐτὰ ὡς ἀνύπαρκτα ἢ ὡς ἀυταπάτην δὲν ἔχει κανένα λογικὸν δικαίωμα. Διότι, εἴτε δεχθῶμεν ὅτι τὸ φυσικὸν γίγνεσθαι εἶναι αὐστηρῶς προσδιορισμένον εἴτε ὅτι ἔχει τοῦτο περιθώρια ἐλευθερίας, ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δὲν μεταβάλλεται, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ ἀπολύτου αἰτιοκρατικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι, ἐννοεῖ τὸ ἕξῃς: πᾶν ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν φύσιν συντελεῖται κατὰ αἰτιοκρατικὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον δὲν παρουσιάζονται αἷτια τὰ ὁποῖα δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν. Ἡ δὲ βούλησις καὶ τὸ πνεῦμα γενικῶς εἶναι αἷτια τὰ ὁποῖα δὲν ἐνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν, εἶναι αἷτια δημιουργίας καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, διότι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εἶναι γνῶσις καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν. Οὔτε ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν μεταβάλλεται ἡ θέσις μας πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, διότι ἄλλο πρᾶγμα νοεῖται, ὅταν γίνεται λόγος διὰ περιθώρια ἐλευθερίας τῆς φύσεως καὶ ἄλλο, ὅταν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀκολουθίας καὶ ὀρθότητος τῆς σκέψεως. Καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ὄχι πρόβλημα ἐρεῦνης δι' αὐτήν. Ἡ ἀκολουθία τῆς σκέψεως θεωρεῖται ὀρθή, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνεται εἰς σύστημα λογικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων, τῶν ὁποίων τὸ νόημα κρατοῦμεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν νοῦν μας. Τὸ γεγονὸς ὅτι κατασκευάζομεν σήμερον μηχανάς, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον ἐκτελοῦν μαθηματικὰς πράξεις, ἀλλὰ καὶ συλλογισμούς, δὲν σημαίνει ὅτι αἱ μηχαναὶ αὐταὶ σκέπτονται, ἀλλὰ ὅτι ἐπαναλαμβάνουν μηχανικῶς πράξεις, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα εὐρήκαμεν ἡμεῖς ἀπὸ πρὶν ὡς ὀρθὸν μὲ τὸν νοῦν μας. Ἡ διὰ τοῦ νοῦ βίωσις καὶ κατάφρασις τῶν νοημάτων, τὰ ὁποῖα παριστάνονται διὰ τῶν

μηχανικῶν πράξεων, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὀρθότητός των. Τὴν βίωσιν αὐτὴν καὶ κατάφρασιν τῶν νοημάτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ἀναπαραστήσῃ καμμία μηχανή. Τὴν σύλληψιν τῶν νοημάτων, τὰ ὅποια περιέχουν αἱ μηχανικαὶ πράξεις καὶ τὴν ἀκολουθίαν γενικῶς τῆς σκέψεως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν μὲ οἵανδήποτε μηχανικὴν ἢ φυσικὴν διαδικασίαν. Ἡ σκέψις ὡς ἔλλογος λειτουργία εἶναι πρόβλημα πού ὄχι μόνον κεῖται ἔξω τῆς ἀρμοδιότητος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀποτελεῖ αὐτονόητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Συνεπῶς τὸ εἶναι, πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, δὲν συμπίπτει γενικῶς μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι, ἡ ὅποια περιλαμβάνει τέσσαρα ἱεραρχημένα μεταξὺ τῶν ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος μὲ χωριστοὺς νόμους τὸ καθένα. Τὰ τέσσαρα αὐτὰ ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος εἶναι ἡ ὕλη, ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ σχέσις μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐπιπέδων εἶναι ὅτι τὸ κατώτερον ὑποβαστάζει τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ ἀνώτερον χρησιμοποιεῖ τὸ κατώτερον. Ἡ ζωὴ ὑποβαστάζεται ἀπὸ τὴν ὕλην, ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ψυχὴν.

Ἄλλὰ εἶναι καιρὸς ν' ἀρήσωμεν τὰ σύνορα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἐγείρονται καὶ δι' αὐτὴν προβλήματα φιλοσοφικά, καὶ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ ἔσωτερικόν της, ὅπου, ὅπως εἶπαμεν, συντελεῖται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις.

Πέραν τῆς ριζικῆς τομῆς τὴν ὅποیان ἐπέφερεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ σύγχρονος φυσικὴ ἐπιστήμη μεταβάλλει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως ὡς πρὸς τὴν σχέσιν της μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐντὸς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἔχει προχωρήσει τόσο, ὥστε ὁ εἰδικὸς νὰ ἐποπτεύῃ ὀλοένα καὶ ὀλιγωτέραν ὕλην. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης αὐξάνει ὀσημέραι κατὰ τρόπον ἀπροσμέτρητον, ὁ κύκλος τῶν γνώσεων τοῦ εἰδικοῦ περιορίζεται τόσο, ὥστε κινδυνεύει αὐτὸς νὰ μεταβληθῇ εἰς τεχνίτην. Ἡ γενικὴ στάθμη τῆς φυσ-

σικῆς ἐπιστήμης ἀνεβαίνει, ἢ στάθμη ὅμως τῶν ἐργατῶν της, οἱ ὅποιοι ἀποκόβονται καὶ ἀπὸ τὴν γενικότητα τῆς ἐπιστήμης των καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ζωὴν τοῦ πνεύματος, πίπτει συνεχῶς καὶ οἱ ἐργάται αὐτοὶ τῆς ἐπιστήμης μεταβάλλονται εἰς ὄργανα στενωῶς προσδιωρισμένου σκοποῦ. Ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν τρόπον τῆς τεχνικῆς, ὅσον καὶ ἀνφραίνεται ἐπωφελῆς, ἐνέχει καὶ μεγάλους κινδύνους διὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τοῦτο, διότι ἡ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας της πάντοτε συνδεδεμένη μετὰ τὸ πνεῦμα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐποπτεύουν τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως αὐτοὶ γίνονται ἡμέραν μετὰ τὴν ἡμέραν ὀλιγώτεροι εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Τὸ συνεργεῖον εἰς τὸ ὅποιον σήμερον ἔχει παραδοθῆ τὸ μέλλον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπαλλοτριώνει κατ' οὐσίαν τὸν χῶρον, ὅπου ὡς χθὲς ἐδημιούργει ἡ ἐπιστημονικὴ μεγαλοφυΐα. Τὸ ἀναπόφευκτον ἐρώτημα εἶναι τοῦτο: εἶναι δυνατὴ ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς τοῦ συνεργείου ἡ ἀνάπτυξις τῶν μεγάλων πνευμάτων, τὰ ὅποια τέμνουν νέους δρόμους εἰς τὴν ἐπιστήμην;

Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος κίνδυνος διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην. Ἐπειδὴ πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας της ἔχουν σήμερον ἀντίκτυπον εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ πολέμου καὶ ἐπειδὴ τὰ τεχνικὰ μέσα καὶ αἱ δαπάναι πρὸς ἔρευναν εἶναι τεράστιαι, μόνον ἡ πολιτεία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὰς προσφέρῃ. Ἔτσι, ὅμως, ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη διατρέχει τὸν κίνδυνον ἀπὸ ἐλευθέρου νὰ μεταβληθῆ εἰς διευθυνομένην ἐπιστήμην, ὅποτε ἡ πολιτεία θὰ ὑπαγορεύῃ εἰς αὐτὴν τί πρέπει νὰ ἐρευνήσῃ. Τοῦτο ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πυρηνικὴν φυσικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ διαστήματος καὶ τὴν κατασκευὴν πυραύλων, διὰ τοὺς ὁποίους αἱ μὲν Ἑνωμένα Πολιτεῖαι δαπανοῦν κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδικῶν τέσσαρα δισεκατομμύρια δολλάρια ἑτησίως, ἡ δὲ Σοβιετικὴ Ἐνωσις ποσὸν διπλάσιον. Ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει τὸ προνόμιον νὰ ἔχη τὴν φωτογραφίαν τῆς σκοτεινῆς

πλευρᾶς τῆς σελήνης, νὰ μὴ γνωρίζη ὅμως ἂν θὰ ζῆ αὐριον, ἀφοῦ ἡ ζωὴ τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ἀμφοιβαίου τροῦμου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα αὐτὰ τῆς τεχνικῆς ἀποτελοῦν θρίαμβον τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θριαμβεύουσα ὅμως αὐτὴ διάνοια ἔχει ἐγκαταλείψει ὅλον τὸν ἄλλον ἄνθρωπον πίσω τῆς ἔρημον καὶ εἰς ἀπόγνωσιν, ἀπόγνωσιν, ἡ ὁποία εὕρισκει τὴν ἔκφρασίν τῆς ὄχι μόνον εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ μέγα ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν μεταβάλλεται εἰς ἀγωνίαν, εἶναι τοῦτο: πῶς εἶναι δυνατόν, μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς τῆς τεχνικῆς προόδου, ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία κατὰ βίθος δὲν μεταβάλλεται, νὰ ἀνεύρη τρόπους πρὸς νέαν ἐσωτερικήν τῆς ζωῆς, πρὸς διαμορφώσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ παρουσιάξουν κατὰ τρόπον νέον τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ἀνθρώπου; Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὸ μέγεθος καὶ βίθος τοῦ ἐρωτήματος τούτου πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν, ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος, ἡ ὁποία τόσο μεταβάλλει τὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, παρ' ὅλα τὰ ἐπιτεύγματά της εὕρισκεται ἀκόμη εἰς τὰς ἀπαρχὰς τῆς μεταβολῆς τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι τρομάζουν τόσο ἀπὸ τὴν μεταβολήν, ὥστε ζητοῦν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ παρελθόν, ζητοῦν ν' ἀναστρέψουν τὸν τροχὸν τῆς ἱστορίας. Ὅμως τοῦτο εἶναι φυγὴ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Λιότι ἡ τεχνικὴ ἀκριβῶς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία τόσο φαίνεται ὅτι ἀπειλεῖ τὸν δημιουργὸν της, ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὄχι φυγὴν, ἀλλὰ τὸ χρέος νὰ θέσῃ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς οὐσίας του, τὸ ἐρώτημα: τί ἐστὶν ἄνθρωπος. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι σαφῆς καὶ κατηγορηματικὴ: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ὄν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὄ-

ποῖον ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς αὐτὴν στηρίζει τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ μὲ αὐτὴν ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δρόμος ὅμως αὐτὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπερασμένος, δὲν εἶναι εὐθύς, ἀλλὰ τεθλασμένος.

Ἀναζητῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀλήθειαν ἐμπλέκεται εἰς ἀντινομίας καὶ εἰς καταστάσεις τραγικάς. Ἡ σημερινὴ ἐμπλοκὴ του εἶναι ἄνευ προηγουμένου. Ὁ ἄνθρωπος δύναται σήμερον μὲ τὴν τεχνικὴν του ν' ἀφρανίσῃ ὄχι μόνον τὸ γένος του, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ζωῆς ποὺ ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔφθασε ὄχι διότι τυχὸν κάποιος κακὸς δαίμων τὸν ὠδήγησε ἐκεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ μὲ αὐτὰς νὰ ὑποτάξῃ ὅσον γίνεται τὴν φύσιν. Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν εὐρέθη ἐξαίρνησις ἐνώπιον τοῦ χάους, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἐνώπιον τοῦ χρέους νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος, ἂν δὲν θέλῃ ν' ἀφρανισθῇ. Ἔτσι ὁ κίνδυνος, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπειλεῖ καὶ τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε, θέτει εἰς αὐτὸν τὸ ἀδυσώπητον αἶτημα: ἐν ὄψει τοῦ χάους νὰ συνειδητοποιήσῃ ἐξ ἀρχῆς πάλιν τὸ εἶναι του καὶ νὰ γίνῃ πράγματι ἄνθρωπος. Ὅλη ἡ προηγουμένη του ἱστορία ἐπὶ τῆς γῆς φαίνεται τώρα ὡς μία προετοιμασία αὐτῆς τῆς ἀδυσωτου στιγμῆς. Καὶ ἡ στιγμή εἶναι τόσο ἀδυσώπητος, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τώρα μόλις ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἢ μᾶλλον νὰ γεννᾶται τὸ δῆλημμα, ἐὰν θ' ἀρχίσῃ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς νέαν δημιουργίαν ἢ ἐὰν θὰ κλείσῃ ἡ μέχρι τοῦδε ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἓνα ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅ,τι ἦτο μέχρι τοῦδε ἀπλοῦν ἠθικὸν αἶτημα, νὰ γίνῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος πράγματι ἄνθρωπος, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐταξίας του τοῦτο γίνεται ἀκριβῶς τώρα ὅρος, καὶ μάλιστα ὁ πρώτος ὅρος διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι πλέον ὅρος τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὁ μοναδικὸς ὅρος τῆς ἐπιβιώσεώς του.

Συνεπῶς ἡ ἠθικὴ ἀλήθεια γίνεται τώρα ὄρος καὶ τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς. Τίποτε ἄλλο πλέον δὲν σώζει, καμμία πολιτικὴ πανουργία δὲν σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ μόνον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰσορροπία τοῦ ἀμοιβαίου τρόμου, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει σήμερα τὴν ζωὴν τῆς ἡ ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μόνιμος κατάστασις καὶ κάποτε νὰ ἀνατραπῇ. Ἡ τελευτή μου γνώμη εἶναι ὅτι θὰ ἀνατραπῇ ὑπὲρ τῆς Δύσεως, διότι εἰς τὴν Δύσιν γίνεται ἡ μεγάλη ἐπανάστασις. Τότε ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἐξαρτᾶται πλέον ἀπὸ τὸν τρόμον, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν σεβασμὸν πρὸς αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἐκ Θεοῦ. Τότε θὰ ἀνοίξη μία περίοδος νέου καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ Δύσις θὰ ὑποχρεωθῇ τότε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ δοκιμάσῃ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν τῆς. Θὰ ἐσωτερικεύσῃ τόσον τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὅσον ποτὲ πρὶν, διότι μόνον ἀπ' αὐτὴν τὴν στροφὴν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ ἀνθρώπος. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι τότε θὰ ἀρθῇ ἡ ἀνισορροπία μεταξὺ τῆς κατασκευαστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τῆς τεχνικῆς του, καὶ τῆς ἐσωτερικότητός του.

Ἡ κατασκευαστικὴ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σήμερα τόσον συμπιέσει τὴν μεταφυσικὴν του σκέψιν, ὥστε ὁ ἀνθρώπος νὰ φαίνεται μεταφυσικῶς ἔρημος. Τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου, καμμία πολιτικὴ θεωρία, καμμία οἰκονομικὴ ὀργάνωσις, καμμία τεχνικὴ τελειοποίησις τῆς ζωῆς, διότι εἰς τὴν μεταφυσικὴν πρόκειται περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκείνου χώρου, ὅπου ὁ ἀνθρώπος εἶναι περισσότερον ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καὶ εἶναι πολὺ περισσότερον καὶ ἀνώτερον ἀπ' ὅ,τι δύναται νὰ κατασκευάσῃ. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς κατασκευῆς, ὁ ἀνθρώπος κατέκτησε τὸν φυσικὸν χῶρον τόσον, ὥστε νὰ ἐτοιμάζεται νὰ κινηθῇ πρὸς τὸ διάστημα. Καὶ ἴσως ἡ τάσις του αὐτὴ πρὸς τὸ διάστημα νὰ εἶναι μία φυγὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, νὰ εἶ-

ναι ἄρνησις τοῦ εἶναι του, διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ κι-
 νηθῆι πρὸς τὸ διάστημα μὲ τὸ κατασκευάσμα του, τὸν πύ-
 ραυλον, θὰ εἶναι ἓνα μέρος ἐλάχιστον τῆς μηχανῆς, καὶ δὲν
 δύναται νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο. Ἡ κατάκτησις αὐτῆ τοῦ φυσι-
 κοῦ χώρου φαίνεται ὅτι ἔχει ἐξαγορασθῆι μὲ τὴν ἀπώλειαν
 τοῦ μεταφυσικοῦ χώρου τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς πρω-
 ταρχικῆς πηγῆς τοῦ πνεύματός του, ἡ ὁποία ἀναβλύζει πάν-
 τοτε ἐκ τοῦ βάθους, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐγγύτατα πρὸς
 τὸν Θεόν. Ἀπὸ τὸ βάθος αὐτὸ ἔρχεται ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία,
 ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Οὔτε ἡ τεχνικὴ κατ' οὐσίαν
 δύναται ν' ἀποχωρισθῆι ἀπ' αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴν ρίζαν
 τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἰδοὺ ὅτι αὐτὴ τὸν ἀναγκάζει σήμερα
 νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ βάθος του, διότι ἄλλως θὰ ἀφανισθῆι
 μαζί του καὶ αὐτῆ. Κανένα ἀπὸ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα
 βασανίζουν τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον δὲν πρόκειται νὰ λυθῆι,
 ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ περιφέρεται ἀ-
 πλῶς εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφρασί-
 ζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ ὑπάρχουν σήμε-
 ρα πολλὰ παρήγορα δείγματα αὐτῆς τῆς ἐπιστροφῆς.

9.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ ΔΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗΣ¹

Είναι γενική ή πίστη και νομίζω ότι είναι αληθινή, ότι ή Ελλάς και ή Δύσις αποτελοῦν ἐνιαία πνευματική και πολιτιστική ολότητα. Συνέπεια αὐτῆς τῆς πίστεως εἶναι ὅτι ἡ ἐνότης αὐτῆ τοῦ ἑλληνοδυτικοῦ κόσμου και ἡ ἐσωτερική της διάρθρωση διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ οποιαδήποτε ἄλλη ἐνότητα πολιτισμοῦ και τὴν ἐσωτερική της δομὴ και κυρίως ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἢ γενικῶς τῆς Ἀσίας. Ὅταν λέγωμε ὅτι ἡ Ελλάς και ἡ Δύσις αποτελοῦν ἐνότητα πολιτισμοῦ δὲν ἐννοοῦμε ὅτι ἀπλῶς συμπληροῦναι ἢ μία τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἐννοοῦμε ὅτι ὁ σύγχρονος δυτικὸς πολιτισμὸς — και ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω τὸ σημεῖο τοῦτο μὲ ιδιαίτερη ἔμφραση — ἀποτελεῖ ὀργανική συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς στηρίζεται σὲ ὠρισμένες ἰδέες και ἐννοίες ποὺ ἐδημιουργήθηκαν και ἀνθίσαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα και διαμόρφωσαν τόσο τὴν ἑλληνική ὅσο και τὴν ἱστορία τῆς Δύσεως. Ὁ σκοπὸς μου εἶναι ἐδῶ σήμερα νὰ ἐκφράσω μερικὲς βασικὲς σκέψεις γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσεως. Θὰ εἶμαι δὲ ἀπολύτως μέσα στὰ πράγματα ἂν ἡ ἐρμηνεία ποὺ θὰ δώσω ἔχει ὡς βάση τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Συγχρόνως ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω μερικὰ κρίσιμα και ζωτικὰ σημεῖα

1. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση ποὺ ἔγινε ἀγγλιστὶ στὸ συνέδριο περὶ παγκοσμίου τάξεως και ἐλευθερίας. Τὸ συνέδριο ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν ἀμερικανική ἐπιστημονική ἐταιρεία ποὺ φέρει τὸ ὄνομα «Σπουδὴ τῆς δημοκρατίας» και ἔγινε στὴν Ἀθήνα μεταξὺ 23 και 27 Ὀκτωβρίου τοῦ 1961.

τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τέλος νὰ ἀναφέρω ὠρισμένα νέα χαρακτηριστικὰ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ ἐξάρω τὴ σχέση τους μὲ τὰ κρίσιμα προβλήματα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Εἶμαι βεβαίως ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ὁμιλήσω γενικῶς, γιατί δὲν βλέπω πῶς θὰ ἦταν δυνατόν στὰ στενὰ χρονικὰ ὄρια ποὺ περιορίζεται ἡ παροῦσα ἀνακοίνωση νὰ προχωρήσω σὲ εἰδικὰ θέματα καὶ ὁ λόγος μου νὰ γίνῃ λεπτομερέστερος.

Ὅταν ὁμιλῇ κανεὶς γιὰ τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ ἐν σχέσει μὲ τὸν ἑλληνικὸ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ μεγάλο πολιτικὸ καὶ ἠθικὸ φαινόμενο, δηλαδὴ μὲ τὴ δημιουργία τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Κανένας λαὸς πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας δὲν ἐδημιούργησε πόλη, δηλαδὴ κατάστασι πολιτικὴ, ὅπου οἱ πολῖτες νὰ ἀπολαμβάνουν τὸ δικαίωμα τῆς ἰσοτιμίας, τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἰσηγορίας. Μὲ τὴν ἔννοια αὕτη, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλη καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἐπραγματώθηκε μέσα της, ὑπῆρξε τὸ μέγιστο μνημεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ συνάμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἡ πόλη ἦταν ἀγνωστὴ. Οἱ Ἕλληνας ἀνακάλυψαν τὴν πόλη καὶ ἡ ἔννοια καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς ἦταν ἐν λειτουργίᾳ στὴν δυτικὴ Εὐρώπη κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἀναγέννησι. Κέντρα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Λύσεως κατὰ τίς δύο αὐτὲς μεγάλες ἐποχὰς τῆς ἱστορίας ἦταν οἱ πόλεις. Ἐτσι ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴν πόλη ἀναπήδησε ὁ ρομανικὸς καὶ ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς, ἀπὸ δὲ τὴν πόλη τῆς Ἀναγεννήσεως προῆλθε ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἢ Ἀσία οὐδέποτε συνέλαβε ἢ ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴ τὸν θεσμὸ τῆς πόλεως παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδημιούργησε πολλὰς μορφὰς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Στούς πολιτισμοὺς αὐτοὺς ὁ δεσποτισμὸς ἦταν καὶ παρέμεινε τὸ σπουδαιότερο χαρακτηριστικόν. Ὁ δεσπότης ἢ ὁ τύραννος ὥριζε καὶ ὑπαγόρευε ἐδῶ τί πρέπει νὰ γίνῃ. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἦταν ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῆς βουλήσεώς του.

Τὸ δεύτερο μεγάλο δημιούργημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύ-

ματος είναι ή επιστήμη, δηλαδή ή λογική έρευνα τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου. Ὁργανο τῆς έρευνας αὐτῆς ἦταν ὁ λόγος και ὁ διάλογος. Ἀντιθέτως ή Ἀσία οὐδέποτε ἐδημιούργησε επιστήμη στήν κυριολεκτική σημασία τοῦ ὄρου. Τὸ νόημα δὲ τοῦ ὄρου επιστήμη σημαίνει λογική και ἐλευθερία τοῦ διαλέγεσθαι. Μὲ τὴν λογική και τὴν ἐλευθερία τοῦ διαλέγεσθαι ἐπροχώρησαν οἱ Ἕλληνες πέραν ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα και συναισθήματα, προπαντὸς πέραν ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου ἀπέναντι τοῦ κόσμου και συνεπῶς πέραν ἀπὸ τὸ μῦθο. Μέχρι ποίου σημείου ή επιστήμη τῶν Ἑλλήνων ἔγινε ή κινητήρια δύναμη τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἐξηγήσω κατωτέρω.

Και τὰ δύο αὐτὰ δημιουργήματα, δηλαδή ή πόλη και ή επιστήμη, είναι ἐξ ἀρχῆς συνδεδεμένα με τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψεως και τοῦ λόγου και ἔτσι ἐχωρίσθηκαν ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς δημιουργίας των ἀπὸ ὅ,τι θὰ ὀνομάσω ἄλογον ή ἐξωλογικόν. Τοῦτο μᾶς ὀδηγεῖ στὸ τρίτο στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος και αὐτὸ είναι ή πίστη στήν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν Ἑλλάδα για πρώτη φορὰ ὁ ἀνθρωπος ἐχώρισε συνειδητὰ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴ φύση, τὴν ὁποῖαν εἶδε ὡς ἀντικείμενο τῆς πνευματικῆς του δραστηριότητος, δηλαδή τὴν ἔθεσε ἀπέναντί του ὡς κάτι ἄλλο διαφορετικό, ἐνῶ τὸν ἑαυτόν του τὸν εἶδε ὡς κέντρο τοῦ λόγου με μεταφυσική σημασία. Ἐδῶ στηρίζεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ή ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Μὲ τὸ μεταφυσικὸ και ἠθικὸ τοῦτο σύστημα ἐπροχώρησε ἀργότερα ή Δύσις στὴ μεγάλη λεωφόρο τῆς ἀναδημιουργίας και τῆς ἀναγεννήσεως, ὅταν ἀκριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔγινε οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ πνεύματός της. Ἀντιθέτως ή ἔννοια αὐτὴ τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, προσώπου (persona), παρέμεινε τόσο ἄγνωστη στὸ ἀνατολικὸ πνεῦμα ὅσον ὁ δεσποτισμὸς ἀποτελοῦσε τὴ βασική ἔννοια τῆς κυβερνήσεώς του. Ἡ Ἀνατολή ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οὔτε και σήμερα δύναται χωρὶς προσπάθεια μεγάλης διάρκειας νὰ

ἀνταλλάξῃ τὸ δεσποτισμὸ τῆς μὲ τὸ λόγῳ τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου οὔτε δύναται ποτὲ νὰ συμφιλιάσῃ τὰ ἀντίθετα.

“Ὅπως εἶπα πρὶν, ἡ δημοκρατία, δηλαδή ἡ πόλις, ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ αὐτόνομος ἀνθρωπισμὸς ἐξεπήδησαν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐγὼ μὲ τὴν αὐτοσυνειδησία του ἀναπτύχθηκε στὴν Ἑλλάδα, ἦλθε στὸ κέντρο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ σύμπαντος. “Ὅταν τοῦτο ἄρχισε νὰ γίνεται σαφές, τότε ἄρχισε ἀκριβῶς νὰ ἐμφανίζεται στὸν ἑλληνικὸ κόσμῳ ἡ φιλοσοφία. Οἱ Ἕλληνες δημιουργοὺν τώρα ὅλες τὶς ἔννοιες καὶ τοὺς ὅρους τοὺς ὁποίους θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ φιλοσοφία σὲ ὅλους τοὺς βασικοὺς τῆς κλάδους, στὴ λογική, τὴ γνωσιολογία, τὴν ἠθική καὶ τὴ μεταφυσική. Φιλοσοφία μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ εἶναι ἐκ καταγωγῆς ἀποκλειστικὸ δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων καὶ εἶναι ριζικῶς ἀντίθετο πρὸς τὴ μυθική καὶ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως, ὅπως τὴν ἐδημιούργησε ἡ Ἀνατολή. Ἐπίσης ἡ ἔννοια περὶ Θεοῦ, ὅπως τὴν συνέλαβε ὁ ἑλληνικὸς λόγος, διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τὰ νεϊρελώματα περὶ Θεοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ μηδενισμὸ τοῦ Βουδδισμού.

“Ὅλες αὐτὲς οἱ δραστηριότητες τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος φαίνεται νὰ πηγάζουν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν Λόγον, νὰ εἶναι ἀποκλειστικὰ ἔργα τοῦ Λόγου καὶ τὸ ἄλογο στοιχεῖον νὰ ἔχῃ ἐξ ὀλοκλήρου ἀποκλεισθῆ. Ἔτσι ὁμιλοῦν σχεδὸν ὅλοι γιὰ τὴ λογοκρατία ἢ τὴ νοησιαρχία τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο ὅμως εἶναι πλάνη, γιὰτὶ ὁ Λόγος δὲν ἐξαφανίζει ἀλλὰ περιορίζει τὸ ἄλογο στοιχεῖο. Ἄλλωστε ἓνας πολιτισμὸς ἐξ ὀλοκλήρου λογοκρατούμενος εἶναι ἀδύνατος καὶ θὰ ἀποτελοῦσε μίαν ὀλωσδιόλου ἀλλόκοτη σύνθεση. Ὁ λόγος θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ παρομοιασθῆ μὲ μίαν σχεδία, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἐπιπλέει ἐπάνω στὸ ἄλογο στοιχεῖο. Τὸ ἄλογο στοιχεῖο συνέβαλε πολὺ στὴ δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δημιούργημα, — ὅπου ὁ Λόγος καὶ τὸ ἄλογον παλεύουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ ἀπὸ τὴν πάλη των προκύπτει ἀκριβῶς τοῦτο, εἶναι ἡ τέχνη καὶ ἰδιαιτέρως τὸ δράμα.

Ἡ Ἀσία ὅπως δὲν ἐδημιούργησε οὔτε πόλη, οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε φιλοσοφία, ἔτσι δὲν ἐδημιούργησε οὔτε δράμα, ὅπου ὁ ἄνθρωπος παλεύει διὰ τοῦ Λόγου μὲ τὸ ἄλογον. Γενικῶς μὲ τοὺς Ἕλληνας ἡ τέχνη ἀπέκτησε νέο νόημα καὶ νέα ἀποστολή, διότι ἔρχεται νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρωτότυπο κάλλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τὴν ἱστορία ἐνὸς ἀνθρώπου. Ἡ ἐλληνικὴ τέχνη εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴν ἐλληνικὴ μεταφυσικὴ περὶ τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν παράδοση αὐτὴ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης νομίζω ὅτι συνεχίζει στὴ νεώτερη ἐποχὴ ἡ κλασσικὴ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, ποὺ τὴν δημιουργοῦν μεγάλα πνεύματα μὲ τιτανικὴ προσπάθεια καὶ μεταφυσικὴ ἔμπνευση. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς μουσικῆς φαίνεται μοναδικὸ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ θέλω νὰ νομίζω ὅτι κατ' οὐσίαν ἀποτελεῖ συνέχιση τῆς ἐλληνικῆς τέχνης σὲ ἄλλη διάσταση, δηλαδὴ στὴ διάσταση τῆς ἀκοῆς μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐκφράζει τὴν μεταφυσικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιθέτως ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὴν τέχνη της ἐτίμησε καὶ ἐλάτρευσε ἄτομα δεσποτικοῦ χαρακτῆρος. Πίσω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν τέχνη ὑπάρχει πάντοτε μία προσταγὴ ἐνὸς δεσπότη, ὁ δὲ ἀνατολικὸς καλλιτέχνης ἐργάζεται καὶ κινεῖται μέσα σὲ μία μυθικὴ ἀτμόσφαιρα ποικίλων προκαταλήψεων καθὼς ἐπίσης καὶ σὲ μία ἀτμόσφαιρα τρόμου.

Ἄν τώρα θελήσῃ κανεὶς νὰ συνοψίσῃ τὰ πράγματα καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴ βασικὴ ἀντίθεση μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς θὰ ἔλεγε ὅτι ἔχομε ἐδῶ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ Λόγου, δηλαδὴ λογικῆς, διαλόγου, καὶ ἄλόγου, δηλαδὴ μὴ λογικοῦ καὶ δογματικοῦ. Κανεὶς συναισθηματισμὸς ἐκ μέρους εἴτε τοῦ ἐνὸς εἴτε τοῦ ἄλλου κόσμου δὲν δύναται νὰ καταιλύσῃ ἢ νὰ ἄρῃ αὐτὸ τὸ γεγονὸς, αὐτὴ τὴν βασικὴ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν δύο πολιτισμῶν. Ἐν τούτοις ἡ οἰκουμένη σήμερα ἀρχίζει μία ὀλωσδιόλου νέα ἐποχὴ τῆς ζωῆς της καὶ θὰ προσέφερε κανεὶς μιὰ πολὺ κακὴ ὑπηρεσία στὴ θεώρηση τῶν σημερινῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ἂν ἤθελε νὰ ἀγνοήσῃ τὶς βαθύτερες μεταβολὲς ποὺ συντελοῦνται γενικῶς στὸ πνεῦμα

τῶν ἀνθρώπων, στὶς τάσεις καὶ ἐπιθυμίες ποὺ ρυθμίζουν τὴ συμπεριφορὰ τους. Ἔχομε σήμερα νέα δλωσδιόλου φαινόμενα καὶ στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή, τὰ ὁποῖα δίχως νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα παρουσιάζουν τόση βιαιότητα, ὥστε νὰ δίνουν νέα μορφὴ στὴ σύγχρονη ζωὴ τῶν λαῶν.

Ἔτσι ἡ Δύση ἐδημιούργησε κατὰ τὴν τελευταία ἑκατονταετία κάτι ποὺ δὲν ἔχει προηγούμενο στὴν ἱστορία, τὴν καταπληκτικὴ σύνθεση ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας, ἡ ὁποῖα σήμερα ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ ἐλέγχει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὶς δυνάμεις καὶ τὴν πορεία τῆς ἱστορίας. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἀδυσώπητη ρυζικότητα στὴν ἐρευνά της, ἡ δὲ παράλληλη τεχνολογία ἀπὸ μιὰν ἀδίστακτη ἐφευρετικὴ μέσων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος φαίνεται ὅτι εὐκολύνουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος περιορίζουν τὴ φυσικὴ τῆς ἄνεση καὶ ἐλευθερία. Ἔτσι ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα κινδυνεύει νὰ μετατραπῆ σὲ ἓνα μηχανοστάσιο ἢ μηχανουργεῖο, ἡ δὲ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κινδυνεύει νὰ γίνῃ ἓνας ἀνυπόφορος ὁμοιόμορφος μηχανισμός. Συγχρόνως ὅλη αὕτὴ τὴν κατάστασι τὴν παρακολουθεῖ ἓνα παράδοξο ἢ μᾶλλον μιὰ τραγικὴ ἀντίθεση, γιὰτὶ ὁ Λόγος ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποῖου λειτουργεῖ καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία φαίνεται ὅτι ἀποφάσισε νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα δικαιώματά του, τὰ παλαιὰ καὶ κύρια, δηλαδὴ νὰ ἀποφασίσῃ γιὰ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς καθὼς καὶ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία ποὺ εἶναι προϊόντα τῆς λογικῆς φαίνεται νὰ καταπιέζουν τὸν Λόγον καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐσωτερικῶς νὰ ἀδειάζῃ, ἐνῶ συγχρόνως θαυμάζει τὴν νέα εἰκόνα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι χωρὶς τὴν καταπληκτικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐξάπλωσι τῆς τεχνολογίας δὲν θὰ ἦταν δυνατόν κανεὶς νὰ καταπιέσῃ τὸν Λόγον καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τοῦ σημείου ποὺ συμβαίνει τοῦτο σήμερα. Ἔτσι

οί άνθρωποι είτε ως ὄργανα τῆς τεχνολογίας, είτε μὲ ὄργανο τὴν τεχνολογία μποροῦν σήμερα νὰ κατορθώσουν πάρα πολλά, γιατί ἔχουν ἀπλούστατα τὴν δυνατότητα πρὸς τοῦτο, ὄχι ὅμως γιατί εἶναι ὁπωσδήποτε ἀνάγκη νὰ ἔχουν ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα. Τὸ σύστημα τῶν μέσων, δηλαδή ἡ τεχνολογία, πνίγει τὸ σύστημα τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον φαίνεται συχνὰ ἄσκοπο. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ λόγου τοῦ Ἀϊνστάϊν ὅτι «ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν τελείων μέσων καὶ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν».

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ τεχνολογία μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της εἶναι μία ἀπτή μεγάλη ἔκφραση τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν θρίαμβό του αὐτὸν ἄφησε πίσω του τὸν ὑπόλοιπον ἄνθρωπο σὲ ἀπόγνωση. Αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τὸ γεγονός πὺ παρατηρεῖται σήμερα σ' ὅλον τὸν κόσμο, ὅτι δηλαδή διεμορφώθη μία φιλοσοφία τῆς ἀπογνώσεως, ἡ ὁποία ἐκφράζεται σὲ ὄλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, στὴν τέχνη, στὴν πολιτική, ἀκόμη δὲ καὶ στὴ θρησκεία. Ἡ ἀπόγνωση αὐτὴ ὀδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἓνα ἀδιέξοδο. Στὴ φιλοσοφία εἶναι ἰδιαιτέρως ὁ λογικὸς Θετικισμὸς, ὁ ὁποῖος ἔφθασε τόσο γρήγορα σ' αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδο, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς τί ἄλλο ἀπομένει νὰ εἰπουν οἱ ὄπαδοί του. Τὸ μόνο πὺ ἔγινε φανερό καὶ μὲ τὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ λογικοῦ Θετικισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ μεταφυσικὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφρανισθῆ, ἔφ' ὅσον οὔτε ὁ λογικὸς Θετικισμὸς κατόρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔχουν μεταφυσικὸ χαρακτῆρα.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν πράξη της ἀκολουθεῖ ἓνα παράδοξο δρόμο. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αὐξάνει τὴν ἔκταση τῶν γνώσεων περὶ τοῦ κόσμου γενικῶς, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐλαττώνει τὴν ἔκταση τῶν γνώσεων τοῦ καθενὸς ἐπιστήμονος. Γιὰ νὰ προοδεύσῃ σήμερα ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ πάρα πολλές εἰδικότητες, πράγμα πὺ περιορίζει συνεχῶς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνθρώπων πὺ μποροῦν νὰ συλλάβουν γενικὴ εἰκό-

να για όλα τὰ προβλήματα της. Ἔτσι φαίνεται ὅτι τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης ἔχει παραδοθῆ ἔξ ὀλοκλήρου στὴ συλλογικὴ ἐργασία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ εἰδικὸς ἔχει σήμερα κατὰ κανόνα ἐξαντλητικὴ γνώση σὲ ἓνα πολὺ περιορισμένο τομέα καὶ ἀπέραντη ἄγνοια γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους τομεῖς. Κι' ὅμως ἡ ἐπιστήμη εἶναι σήμερα ἡ ἡγετικὴ δύναμη τῆς ζωῆς. Ἔχομε ἐδῶ μία ἀντινομία μεταξὺ τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σημασίας τοῦ ἔργου των, ὅταν τοῦτο τὸ ἐννοήσωμε στὴν ὁλότητά του. Ἡ θέση ποὺ κατέχει μέσα στὴν ἐπιστήμη ὁ συγκεκριμένος εἰδικὸς ἐπιστήμων εἶναι πάρα πολὺ περιορισμένη. Ἡ σημασία ὅμως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ὡς συνόλου εἶναι τεράστια. Ὁ κίνδυνος ποὺ ἐνυπάρχει μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀντινομία ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ σημασία, ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψιν τὴν πίστη τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου στὴν παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς γίνεται μεγαλύτερος, ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψιν ἀκόμη ὅτι τὴν πίστη αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τὴν συμερίζονται καὶ πολλοὶ ἐπιστήμονες.

Πράγματι ὅμως ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι παντοδύναμη, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ εἰσέλθῃ στὴ σφραῖρα τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ ἴδια ὅπωςδήποτε λαμβάνει τὶς βασικὰς ἀρχές της. Ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ στὸν κόσμον τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίσης ἡ βούληση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῆ οὔτε μὲ τὴ μέθοδο τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, οὔτε μὲ βάση τὴν ὕλη. Ἡ μηχανή, τὴν ὁποῖαν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευάζει καὶ τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι τόσο θαυμάζουν, δὲν δύναται οὔτε θὰ δυνηθῆ ποτὲ νὰ γελάσῃ ἢ νὰ κλάψῃ, νὰ ἀγαπήσῃ ἢ νὰ μισήσῃ. Ἐπίσης ποτὲ δὲν εἶναι δυνατόν ἡ μηχανὴ νὰ ἀποκτήσῃ γνώση γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ἢ μνήμη γιὰ τὴ σειρά τῶν πράξεων ποὺ ἐκτελεῖ. Εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ ρυθμισθῇ ἡ μηχανὴ ἔτσι, ὥστε νὰ καταγράφῃ τὶς λειτουργίες της ἢ νὰ τὶς ἐπαναλαμβάνῃ, πότε ὅμως καὶ πῶς θὰ γίνῃ τοῦτο δὲν εἶναι ἔργο τῆς μηχανῆς νὰ τὸ ἀποφασίσῃ. Ἡ λειτουργία

τῆς μηχανῆς, ἡ παραγωγή ἐργασίας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι κάτι ἄψυχο. Ἡ ἀπόφαση ὅμως, ἡ ἐπιθυμία, τὸ συναίσθημα καὶ ἡ γνώση εἶναι στοιχεῖα ποὺ συνοδεύουν ἀποκλειστικῶς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ σημαντικό ὅμως εἶναι ὅτι ὅσο ἀναπτύσσεται ἡ ἐπιστήμη τόσο μειώνεται ἡ πίστη ὅτι ἡ ὕλη εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς δώσει λύσεις γιὰ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα καὶ γενικῶς γιὰ τὴν ἀξία τοῦ πνεύματος. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν μόνο τὰ μέσα γιὰ ὠρισμένες λύσεις, ποτὲ ὅμως δὲν μποροῦν νὰ ἀποφασίσουν ἢ νὰ δώσουν τὴν λύση τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Ὅσον οἱ δυνατότητες τῆς ἐπιστήμης πληθαίνουν τόσο φανερώτερο γίνεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ λύσει τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου. Σημασία ὅμως ἔχει ἐπίσης τοῦτο: ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἐχρησίμευσε ὡς βάση τοῦ ὕλισμοῦ, σήμερα γίνεται ἐπιχείρημα ἐναντίον τοῦ ὕλισμοῦ, τόσο τοῦ γενικοῦ ὅσο καὶ τοῦ ιστορικοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω ἓνα σημαντικό γεγονός ποὺ παρατηρεῖται στὸν ὀλοκληρωτικὸ κόσμον τοῦ κομμουνισμοῦ. Βλέπομε ἀκριβῶς ἐδῶ ὅτι σιγά, σιγά ἐγκαταλείπεται τὸ ἀπόλυτο δόγμα καὶ ὁ μῦθος τοῦ Μαρξισμοῦ, καὶ στὴ θέση τοῦ δόγματος τούτου τοποθετεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει τὴν προτεραιότητα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα. Τὸ γόητρο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἔγινε τόσο μεγάλο, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τὸ κοινωνιολογικὸ ὄνειρον τοῦ Μαρξισμοῦ κατήντησε γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς του μία λησμονημένη ἱστορία. Τοῦτο εἶναι πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ σύμπτωμα περὶ τοῦ τί συμβαίνει στίς ἡμέρες μας ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν σημασία της γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ κόσμου. Οἱ ἄνθρωποι διμλοῦν συνήθως ἐμφαντικῶς γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἔγινε καὶ γίνεται στὴν Ἀσία καὶ σὲ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, ἂν καὶ γιὰ

τὸν ἱστορικὸ τοῦ μέλλοντος ἢ ἀνακατάταξη αὐτῆ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων δὲν θὰ ἔχη τόση σημασία ὅση τῆς ἀποδίδουμε ἡμεῖς σήμερον.

Ἡ πραγματικὴ ὅμως ἐπανάσταση τῆς ἐποχῆς μας δὲν εἶναι ἡ λεγόμενὴ κοινωνική, ἀλλὰ ἡ ἐπανάσταση ποὺ γίνεται μέσα στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνολογία. Αὐτὴ πράγματι μεταβάλλει ἡμέρον μὲ τὴν ἡμέρον τὴν ὄψη τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι τὸ μέλλον τοῦ κόσμου θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ δόγματα ἢ καὶ τὰ μυθολογήματα τοῦ Μάρξ ἢ ἄλλων ἐπαναστατῶν κοινωνιολόγων. Ἐπίσης εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι καὶ τὸ μέλλον τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνολογία.

Ἡ ἐπιστήμη ὅμως καὶ ἡ τεχνολογία εἶναι δημιουργήματα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἀρετηρία του στὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Συνεπῶς ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ μορφή του, ἐφ' ὅσον θὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνολογία, θὰ κρίνεται πάντοτε καὶ θὰ ἀποφασίζεται ἀπὸ τὴ Δύση, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ ὁ Μαρξισμὸς εἶναι δημιούργημα τῆς Δύσεως. Τὸ σημαντικὸ εἶναι ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἐπανάσταση τῆς ἐπιστήμης καὶ αὐτὴ συνετελέσθη κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες στὴ Δύση. Ἡ Δύσις φέρει τὴ μεγάλη εὐθύνη γιὰ τὴ ζωὴ, τὸ νόημα καὶ τὸ πεπρωμένο τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἀνατολή ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά σπεύδει νὰ μετάσχη στὴν εὐθύνη αὐτῆ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι θὰ περάσῃ πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τοὺς δογματισμοὺς της. Γιὰ τοῦτο ἡ Δύσις πρέπει νὰ ἀντιληφθῆ εἰς βάθος τὸ νόημα τῶν πράξεών της.

Ἐπεσημάναμε πρὶν τὸν κίνδυνον ποὺ ἐνυπάρχει στὴ μονόπλευρη ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀπειλεῖ, ὡς φαίνεται, ὅλες τὶς ἄλλες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, ἠθικές, καλλιτεχνικές καὶ γενικῶς πνευματικές. Καὶ ὑπάρχουν πράγματι πολλοὶ ποὺ πιστεύουν ὅτι τὸ χάος εἶναι τὸ ἐπόμενο στάδιον τῆς ἱστορίας.

Ἐν τούτοις τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσον ἀπλῶ ὅσο φαίνονται. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται σήμερα μέσα στὴ γενικὴ ἀναμόχλευση τῆς ζωῆς του νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο, ὅπου θὰ στηρίξῃ τὸ μέλλον του. Φαίνεται ὅτι ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι σήμερα, ὅπως ἔχουν ἐξελιχθῆ τὰ πράγματα, δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ μία προετοιμασία γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἀδυσώπητο ἐρώτημα: τί πρέπει νὰ πράξῃ γιὰ νὰ μὴ γίνῃ ὁ ἴδιος θῦμα τῶν ἐπιτευμάτων του;

Τῆ στιγμὴν αὐτὴν ἡ ἀνθρωπότης ζῆ μέσα στὴν ἰσορροπία τοῦ ἀμοιβαίου τρόμου μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς. Ὁ ἀμοιβαῖος αὐτὸς τρόμος περιέχεται κυρίως εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογίας. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑπερνικήσῃ αὐτὴν τὴ συνύπαρξιν τῶν δύο κόσμων ἐν τρόμῳ. Ἔτσι καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νὰ κερδίσῃ τὴ μάχην γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἠθικὴ ἀλήθεια, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἐφαίνονταν ἀφηρημένη ιδέα, σήμερα δὲν εἶναι μόνον ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἔχει γίνῃ καὶ ὁ ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν του. Τὸ παράδοξο λοιπὸν καὶ ἀπίστευτο εἶναι ὅτι ἡ τεχνολογία μὲ τὰ ἐπιτεύγματά της θέτει σήμερα στὸν ἄνθρωπο κατὰ τρόπον ἀδυσώπητο τὴν ἠθικὴ ἀλήθεια γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς τῆς ἀλήθειας ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ του. Τίποτε ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ σώσῃ τὸν κόσμο. Κανένα πολιτικὸ τέχνασμα ἢ σχῆμα δὲν εἶναι κατάλληλο οὔτε ἱκανὸ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀπειλὴν τῆς αὐτοκαταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον ὁ σεβασμὸς στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου συνεπῶς πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀρχιμήδειο σημεῖο ὅλων τῶν προσπαθειῶν τῶν δύο κόσμων, δηλαδή Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἂν πρόκειται καὶ ἐπιζήσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ μένῃ πιστὸς στὸ εἶναι του.